

Dr hab. Anna Sylwestrzak

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr **Krzysztofa Radela**
pt. "**Umowa dożywocia i jej funkcja alimentacyjna**",
napisanej pod kierunkiem Prof. dr hab. Teresy Mróz

Zgodnie z art. 13 ust. 1 ustawy z dn. 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2003 r., Nr 65, poz. 595) rozprawa doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne dokonanie artystyczne oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej. Zgodnie z § 6 p. 4 rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 30 października 2015 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora (Dz. U. z 2015, poz. 1842), recenzja zawiera szczegółowo uzasadnioną ocenę spełniania przez rozprawę doktorską warunków określonych w art. 13 ust. 1 ustawy. Realizując ten wymóg, przedstawiono w recenzji ocenę rozprawy doktorskiej mgr Krzysztofa Radela, pt. "Umowa dożywocia i jej funkcja alimentacyjna" w świetle kryteriów wyznaczonych ustawą według następującego porządku: trafności wyboru tematu badań, prawidłowości konstrukcji pracy, opanowania warsztatu naukowego oraz oceny merytorycznej rozważań.

I. Temat rozprawy

Problematyka wybrana przez Autora jako przedmiot badań odznacza się dużą doniosłością społeczną, ponieważ dotyka kwestii istotnej z punktu widzenia zabezpieczenia przyszłych interesów osobisto-majątkowych starszego człowieka, liczącego się ze stopniowym ubytkiem sił i związanej z tym zdolności do pozyskiwania środków utrzymania, jak również samodzielnego funkcjonowania. W związku z sygnalizowanym przez demografów zjawiskiem starzenia się społeczeństwa analiza umowy dożywocia, która jawi się jako instytucja przyszłościowa, jest zabiegiem ważnym i potrzebnym, uzasadniając tym samym trafność wyboru tematu rozprawy doktorskiej. Należy zauważyć, że problematyka umowy dożywocia była już wcześniej przedmiotem opracowania monograficznego (Z.Policzkiewicz-Zawadzka, *Umowa o dożywocie*, Warszawa, 1971 r.), jednak od daty jego

wydania upłynęło już ponad 40 lat. Obecnie, w zmienionych warunkach społeczno-ekonomicznych, problematyka ta dojrzała do ponownej kompleksowej analizy, co stawia sobie za cel recenzowana praca.

Jedynе zastrzeżenie, które można w tym zakresie zgłosić, dotyczy sformułowania tematu pracy, wyróżniającego dwa elementy połączone znakiem koniunkcji, co zdaje się sugerować, że praca obejmuje dwa odrębne zagadnienia, które będą omawiane łącznie, podczas gdy, jak się wydaje, temat „umowa dożywocia” zawiera już w sobie problematykę funkcji alimentacyjnej, którą ta umowa realizuje. Jeżeli wyodrębnienie drugiego elementu tytułu pracy „funkcja alimentacyjna” miało na celu zawężenie rozważań o umowie dożywocia, ukierunkowując je na funkcję tego kontraktu, może lepiej byłoby zatytułować pracę np. alimentacyjna funkcja dożywocia bądź umowa dożywocia w aspekcie jej funkcji alimentacyjnej.

II. Konstrukcja pracy

Recenzowana praca składa się z czterech rozdziałów, wstępu, zakończenia obejmującego podsumowanie pracy i zestawienia ważniejszych wniosków, wykazu skrótów, spisu treści i bibliografii; liczy 260 stron.

Kompozycja pracy jest poprawna. Pracę otwiera rozdział obejmujący genezę, powstanie i charakterystykę umowy dożywocia, kolejne dwa rozdziały zawierają analizę umowy dożywocia pod kątem jej funkcji alimentacyjnej, a ostatni rozdział prezentuje nową w prawie polskim instytucję odwróconego kredytu hipotecznego, czego konsekwencją jest porównanie i ocena atrakcyjności obu instrumentów prawnych. Taka konstrukcja nie budzi zastrzeżeń.

Ewentualne uwagi można poczynić co do niektórych rozwiązań szczegółowych, np. co do metody zamieszczania wywodów o charakterze prawno-porównawczym na końcu rozważań dotyczących określonego zagadnienia. Pojawia się bowiem pytanie, czy nie lepiej było od tych wywodów zaczynać, po to, by w dalszej części analizy móc do nich nawiązywać, czyniąc porównania. Trzeba jednak przyznać, że metoda zastosowana w rozprawie bywa stosowana w pracach naukowych i nie jest wadliwa, choć odmienna kolejność wydaje się jednak korzystniejsza.

Należy zauważyć, że poszczególne jednostki redakcyjne pracy zawierają dosyć duże fragmenty tekstu i jest to celowy zabieg Autora. Metoda taka jest poprawna, jednakże bardziej rozwinięty podział tekstu na większą ilość podrozdziałów wydaje się korzystniejszy dla czytelnika, zainteresowanego zwykle w szybkim odnalezieniu w tekście interesującej go

części wywodów. Powyższe uwagi nie stanowią zarzutów wadliwości pracy; są raczej sugestiami, których uwzględnienie mogłoby jeszcze lepiej uporządkować rozważania.

III. Warsztat naukowy

1. Metoda badań

Autor zastosował w rozprawie przede wszystkim metodę formalno-dogmatyczną. Punkt wyjścia jego badań stanowią bowiem głównie teksty obowiązujących aktów prawnych, przede wszystkim Kodeksu cywilnego i ustawy z dn. 23.10.2014 r. o odwróconym kredycie hipotecznym (Dz.U. z 2014 r., poz. 1585), a incydentalnie także innych aktów prawnych. Unormowania te stały się przedmiotem wykładni i wnioskowań zgodnych z powszechnie przyjmowanymi regułami. Analiza objęła szeroko wykorzystaną polską literaturę oraz orzecznictwo SN, sądów apelacyjnych i innych sądów.

Charakter jedynie uzupełniający odgrywają w rozprawie inne metody badań – historyczna, pomocna dla ukazania genezy prezentowanej instytucji i prawnoporównawcza, pozwalająca osadzić polskie unormowanie w szerszej perspektywie, na tle rozwiązań przyjmowanych w obcych systemach prawnych. Zwłaszcza co do tej ostatniej trzeba przyznać, że wąskie wykorzystanie obcych źródeł w odniesieniu do umowy dożywocia znajduje usprawiedliwienie w unikatowości polskiej instytucji, w związku z czym brak jest bezpośredniego przedmiotu porównania, które można realizować jedynie w stosunku do instytucji podobnych, jak zwłaszcza renta. Szerzej warstwa prawnoporównawcza objawia się w rozdziale czwartym pracy, gdzie przedstawiono rozwiązania w zakresie usług *equity release*, obowiązujące w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, Wielkiej Brytanii, Hiszpanii, Irlandii, Francji, w Niemczech, na Węgrzech, we Włoszech, w Holandii i Finlandii.

Dodatkowo trzeba zaznaczyć, że na uznanie zasługuje szerokie wykorzystanie statystyk, dzięki którym teoretyczne rozważania znajdują oparcie w praktyce społecznej.

Wielość zastosowanych metod pozwala uznać, że Autor posiadał umiejętność wielopłaszczyznowej analizy przedmiotu badań.

2. Źródła

W pracy szeroko wykorzystano polskie piśmiennictwo prawnicze, orzecznictwo oraz materiały statystyczne. Cenną rolę uzupełniającą odgrywa literatura nieprawnicza z zakresu nauk społecznych. Część prawnoporównawcza została opracowana przy wykorzystaniu literatury obcej. Dobór źródeł można uznać za zadowalający. Dające się zauważyć niekiedy drobne braki nie obniżają tej pozytywnej oceny. Przykładowo, analiza funkcji umowy dożywocia mogłaby być pełniejsza, gdyby Autor wyszedł od zagadnień ogólnoteoretycznych, wyjaśniających szerzej pojęcie funkcji oraz celu unormowań – w tym zakresie można polecić

np. publikację autorstwa A.Kędzierskiej-Cieślak, *Zagadnienie funkcji prawa cywilnego w związku z unormowaniem odszkodowania w ustawodawstwie polskim* [w:] *Odpowiedzialność cywilna za wyrządzenie szkody (zagadnienia wybrane)* pod red. S.Grzybowskiego, Warszawa, 1969 r., s. 34 i n., bądź inne publikacje o charakterze ogólnoteoretycznym.

W niektórych (nielicznych) miejscach pracy można było udokumentować tekst większą ilością publikacji (np. na str. 42-43, gdzie mowa jest o zgodzie małżonka wyrażanej w trybie art. 37 k.r.o., gdzie pominięto szeroką literaturę w tym przedmiocie, bazując na jednej tylko monografii; na str. 59, gdzie mowa jest o odsetkach, pominięto monografię M.Lemkowskiego, *Odsetki cywilnoprawne*, Warszawa, 2007 r.; na str. 105-10, gdzie mowa o służebności osobistej, pominięto monografię A.Bieranowskiego, *Służebność mieszkania*, Warszawa, 2011 r.).

3. Redagowanie tekstu, przypisów, spisów

Tekst został napisany jasnym, precyzyjnym językiem, nie sprawiającym trudności w odczytywaniu myśli Autora. Czyta się go łatwo i jest to mocnym punktem pracy. Zagadnienia teoretyczne przeplatane są przypadkami zaczerpniętymi z orzecznictwa oraz odwołaniami do statystyk, przy zachowaniu ciągłości i płynności wywodu. Odnośnie do stylu prezentacji własnych poglądów Autor zachowuje postawę wyważoną, ostrożną i bezemocjonalną, ujawniając własne stanowisko z reguły w bezosobowych formach wyrażania poglądów. Osiągnięta umiejętność zobiektywizowania wywodów zasługuje na wysoką ocenę.

Zdarzające się niekiedy usterki są drobne i nie wpływają negatywnie na ogólną pozytywną ocenę warsztatu badawczego. Pod względem edytorskim praca została starannie przygotowana: przypisy, wykazy i spis treści sporządzone zostały prawidłowo, aczkolwiek gdzieśgdzie zdarzają się drobne usterki. Należą do nich, po pierwsze, nieliczne literówki (np. na str. 87 literówka w określeniu "*pactum in favorem tertii*", na str. 129 w przypisie nr 364 - literówka w nazwisku jednego ze współautorów przywoływanej publikacji, na str. 165 "donośne" zamiast "doniosłe"), po drugie - omyłkowo użyte niewłaściwe lub nieprecyzyjne określenia (np. na str. 41 stwierdza się, że źródłem powstania stosunku dożywocia może być zapis, a powinno być "zapis zwykły", ponieważ w aktualnym stanie prawnym, przewidującym także zapis windykacyjny, ogólne pojęcie zapisu, bez dookreślenia o który chodzi, każe przypuszczać, że chodzi o oba; na str. 57 w przypisie nr 159 i na str. 64 w przypisie nr 182 cytowane źródło nosi tytuł "System Prawa Prywatnego", a nie "System prawa rodzinnego"; na str. 89 i na str. 99 mowa jest o zastrzeżeniu w treści umowy dożywocia służebności lub "korzystania", a powinno być "użytkowania"; na str. 212 mowa jest o „zapisach ustawy” zamiast o „przepisach ustawy”); po trzecie - brak wskazania nr artykułu

ustawy, który jest w pracy przytaczany (na str. 42 opisując obowiązki notariusza należało wskazać art. 80 § 3 ustawy z dn. 14.02.1991 r. Prawo o notariacie, z którego one wynikają).

IV. Ocena treści pracy

Ocena całokształtu pracy prowadzi do wniosku, że Autor dogłębnie zrozumiał badane zagadnienia, posiadał umiejętność samodzielnej oceny rozwiązań prawnych (np. m.in. trafna krytyka rozwiązań obowiązującej ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, wprowadzającej zbyt wąską definicję osoby bliskiej - str. 72-73) oraz krytycznej oceny stanowisk wyrażonych w orzecznictwie i doktrynie.

Przechodząc do dokładniejszej oceny poszczególnych fragmentów rozprawy, trzeba zauważyć, że praktyczną doniosłość i niezastępowalność umowy o dożywocie innymi rozwiązaniami prawnymi zarysowano już w rozdziale pierwszym, poprzez zestawienie jej z historycznymi oraz obecnie obowiązującymi unormowaniami dotyczącymi przekazania nieruchomości następcy. Dowiedziono mianowicie, że unormowania te nie były i również obecnie nie są w stanie w pełni zastąpić umowy o dożywocie. W następnej kolejności przedstawiono powstanie i charakter stosunku dożywocia. Dość szczegółowo omówiono kontrowersje wokół możliwości wykreowania dożywocia orzeczeniem sądu w ramach postępowań działowych, pozostawiają one jednak pewien niedosyt o tyle, że nie dość jasne jest stanowisko Autora w tym przedmiocie. Inne zastrzeżenie dotyczy zbyt skrótowo, a w konsekwencji błędnie skomentowanej na str. 34-35 sytuacji, w której pomimo nieważności umowy o dożywocie strony przystępują do jej wykonywania. Autor pisze, że nieformalna umowa o dożywocie może być w każdej chwili rozwiązana, na skutek czego przekazana nieruchomość staje się ponownie własnością dożywotnika. Otóż, jeżeli wyżej Autor stwierdził, że nieformalna umowa o dożywocie jest nieważna, to chyba nie można następnie mówić o jej rozwiązaniu, a tym bardziej o ponownym nabyciu własności przez niedoszłego dożywotnika - nieważna umowa nie mogła przecież wprowadzić żadnych zmian w stosunkach własnościowych. Przypadek ten wymagał raczej rozważenia ewentualności konwersji nieważnej umowy dożywocia w inną ważną umowę (i wtedy można by mówić o rozwiązaniu tej innej umowy), a w razie zanegowania konwersji - umiejscowienia tej sytuacji w sferze relacji czysto faktycznych (posiadanie bezprawne).

W rozdziale drugim zestawiono cechy alimentacji z elementami konstrukcyjnymi umowy dożywocia, a następnie podsumowano te rozważania analizą funkcji alimentacyjnej umowy dożywocia. Najistotniejszym osiągnięciem tej części pracy jest sformułowanie postulatu rozszerzenia katalogu przedmiotów umowy dożywocia o spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu. Wniosek ten został opatrzony szczegółową i przekonującą argumentacją,

odwołującą się do społecznej doniosłości praw spółdzielczych, popartej statystykami, do braku przeszkód tkwiących w naturze praw spółdzielczych ku stworzeniu ustawowej furtki do ich obciążania dożywociem, a w końcu do społecznej przydatności takich umów, gdyby ustawodawca je dopuścił. Stanowisko Autora zasługuje na poparcie. Ponadto w rozdziale tym poruszono szereg interesujących i samodzielnie rozwiązywanych problemów, jak np. odróżnienie dożywocia wspólnego od sytuacji ustanawiania odrębnych umów dożywocia w odniesieniu do tej samej nieruchomości wobec której Autor proponuje zastosowanie art. 249 k.c. Szczegółowo omówiono treść umowy, nie pomijając możliwości wzbogacenia jej o ograniczone prawa rzeczowe oraz sankcji za niewywiązanie się nabywcy nieruchomości z obowiązków. Rozdział finalizuje charakterystyka funkcji alimentacyjnej umowy dożywocia, wykazująca rosnące obecnie w praktyce zainteresowanie tą umową, nie tylko w stosunkach wiejskich. Na marginesie można jedynie dodać, że umowa dożywocia może też pełnić nie zaplanowaną chyba przez ustawodawcę funkcję ochrony nabywcy przed obowiązkiem przyszłych rozliczeń z tytułu zachowku (gdyby dostał nieruchomość tytułem darowizny, byłaby ona wliczana do substratu zachowku).

Do treści rozdziału drugiego można także zgłosić pewne zastrzeżenia. Po pierwsze wywody obejmujące ogólną charakterystykę obowiązku alimentacyjnego można było skrócić jedynie do tych zagadnień, które były niezbędne do charakterystyki umowy dożywocia. Po drugie, w omówieniu instrumentów służących alimentacji zabrakło choćby wzmianki o innych, poza rentą, umów części szczegółowej zobowiązań, które mogłyby pełnić funkcję alimentacyjną (jak umowa użyczenia) oraz o ograniczonych prawach rzeczowych, które mogłyby samoistnie, tzn. w oderwaniu od umowy dożywocia, taką funkcję pełnić (np. użytkowanie, służebność) - należy jednak podkreślić, że Autor analizuje te ograniczone prawa rzeczowe później, w ramach omawiania treści umowy dożywocia lecz w aspekcie możliwości włączenia ich do tej treści. Po trzecie, można polemizować z wyrażonym na str. 120 poglądem, według którego "instytucja dożywocia (...) pozwala na zaspokojenie przez nabywcę nieruchomości niezbędnych potrzeb dożywotnika i stanowi jednocześnie wypełnienie przez niego ciężącego na nim obowiązku alimentacyjnego". Możliwe byłoby także twierdzić, że dożywotnik, który zaspokaja swoje potrzeby w wykonaniu umowy dożywocia, nie jest w niedostatku, a zatem podstawowa przesłanka obowiązku alimentacyjnego wówczas nie aktualizuje się. Świadczenia spełniane przez nabywcę nieruchomości są świadczeniami z umowy dożywocia, oczywiście spełniające funkcję alimentacyjną, lecz nie są alimentami świadczonymi na podstawie przepisów k.r.o., choćby dlatego, że świadczone są odpłatnie. Umowę dożywocia trzeba raczej postrzegać jako

alternatywę dla dożywotnika wobec ewentualnych roszczeń alimentacyjnych, które mógłby podnieść wobec osoby zobowiązanej, gdyby ta nie zawarła z nim umowy dożywocia i nie dostarczała mu świadczeń dożywotnich, i które nadal mu przeciw niej służą w zakresie, w którym umowa dożywocia nie usuwa stanu niedostatku dożywotnika.

W rozdziale trzecim przebadano zagadnienia zmiany treści i rozwiązania dożywocia. Rozważania są wnikliwe, ilustrowane orzecznictwem i nie nasuwają zastrzeżeń. Autor trafnie dostrzegł występującą w praktyce rozbieżność kryteriów uwzględnianych przez sądy przy zasądzaniu na rzecz dożywotnika renty zastępczej, która wywołuje stan niepewności oraz skrytykował stanowisko SN wykluczające zasądzanie renty niepieniężnej. Podobnie staranne i zadowalające są rozważania na temat rozwiązania umowy dożywocia i sądowej zmiany treści umowy dożywocia, gdzie poruszono m.in. interesujące zagadnienia zastosowania art. 5 k.c., art. 357¹ k.c. oraz możliwości zastosowania wykładni oświadczeń woli w celu adaptacji umowy do zmieniających się warunków. Na pozytywną ocenę zasługują także rozważania dotyczące przejścia własności nieruchomości i jego wpływu na treść umowy dożywocia, które zostały wzbogacone analizą przepisów proceduralnych. W zakresie charakteryzowania tytułów zbycia nieruchomości zabrakło jednak choćby wzmianki o umowie przekazania nieruchomości (art. 902¹ k.c.); pominięto też wzmiankowania interesującego zagadnienia umowy dożywocia jako wady prawnej przedmiotu sprzedaży.

Rozdział czwarty, poświęcony zagadnieniu odwróconego kredytu hipotecznego, postawił przed Autorem ambitny cel, z uwagi na nieliczny jeszcze dorobek doktryny w tym przedmiocie. Analiza nowych unormowań dokonana przy uwzględnieniu uzasadnienia projektu ustawy została przeprowadzona właściwie, skutkując pozytywną oceną przepisów. Przedstawione kalkulacje ekonomiczne interesów osób starszych, wykazały, że w wielu aspektach umowa dożywocia okazuje się jednak korzystniejsza od odwróconego kredytu hipotecznego i dlatego obie instytucje nie są w pełni konkurencyjne. Na wybór jednego z tych środków będą mieć wpływ przede wszystkim czynniki pozaprawne, zwłaszcza sytuacja osobista osoby starszej, która może nie znaleźć osoby chętnej do zawarcia umowy dożywocia, wiążącej się przecież z szeregiem częstokroć uciążliwych obowiązków. Skłania to Autora do wniosku, że obie instytucje mogą znaleźć swoje niezależne miejsce i równoległe funkcjonować na rynku. Rozdział podsumowuje wątek komparatystyczny, dający nadzieję, że nowa instytucja ma szansę rozwinąć się w polskich warunkach w szerzej praktykowany instrument.

W Zakończeniu pracy Autor referuje najistotniejsze wnioski, uwypukla postulaty *de lege ferenda*, jak również postulaty pod adresem organów stosujących prawo, jak np. sugestię

właściwego redagowania umów o dożywocie. Wyraża przekonanie, że umowa dożywocia jest instytucją głęboko zakorzenioną w polskim systemie prawnym, a jednocześnie rozwijającą, zapewniającą stabilizację interesów osób starszych.

Konkluzja

Recenzowana rozprawa stanowi oryginalne opracowanie problematyki umowy dożywocia, zarówno pod względem sposobu prezentacji problematyki, jak również przedstawionych koncepcji. Odnosi się do zagadnień o doniosłym znaczeniu praktycznym, które Autor stara się komentować i rozwiązywać. Wyrażone w recenzji poglądy polemiczne, będące naturalnym elementem dyskusji naukowej, jak również zauważone drobne usterki nie podważają jej pozytywnej oceny.

Praca dowodzi opanowania wiedzy teoretycznej z zakresu prawa cywilnego oraz świadczy o predyspozycjach Autora do prowadzenia badań naukowych.

W konkluzji należy uznać, że recenzowana rozprawa doktorska odpowiada wymaganiom stawianym rozprawom doktorskim przez ustawę o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Na tej podstawie wnoszę o dopuszczenie mgr Krzysztofa Radela do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Gdańsk, 10 sierpnia 2016 r.

Anna Sylwestrzak

Anna Sylwestrzak